

JUHÁSZ CSABA

A császmái társaskáptalan 1232. évi alapítólevelének arengája

A császmái társaskáptalant 1232-ben István zágrábi püspök (1225–1247) alapította a Szentlélek tiszteletére.¹ Egyetlen teljes szövegű főpapi oklevélben, a császmái társaskáptalan alapítólevelében szerepel István neve mellett a *secundus* jelző.² István püspök azonban nemcsak így akarta magát megkülönböztetni elődjétől, István püspöktől (1215–1224),³ hanem okleveleinek keltezésében is. Az évszámok mellett ugyanis főpapi éveinek számát is megadta.⁴ Csázma Zágrábtól mintegy negyven kilométerre fekszik Kőrös vármegyében, a helység Bjenik vagy Pobjenik néven egyaránt előfordul.⁵ Csázmát még Szent László adományozta a zágrábi püspökségnek.⁶ Amikor a zágrábi káptalan egyetértésével István püspök a tizenkét kanonokból álló társaskáptalant az általa telepített Új Csázmán megalapította, a kanonokok kinevezésének és megfosztásának a jogát magának és utódainak tartotta fenn. A császmái káptalan maga választotta meg prépostját a zágrábi püs-

¹ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, II–XV, Collegit et digessit Tade SMIČIKLAS, Zagrabiae, 1904–1934. (= SMIČIKLAS) III, 369–375.

² SOLYMOSI László, *Írásbeliség és társadalom az Árpád korban*, Bp., Argumentum Kiadó, 2006, 177. – Ezen kívül egy csonka oklevélben nevezi magát *Stephanus secundus*nak a püspök. SMIČIKLAS IV. 262. Utóbbiról Zlatko Tanodi tesz említést tanulmányában. TANODI, Zlatko, *Izprave zagrebačkih biskupa Stjepana I. i Stjepana II = Kulturno poviestni Zbornik zagrebačke nadbiskupije*, I., Zagreb, 1944, 327–328.

³ ZSOLDOS Attila, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2011, 309.

⁴ SOLYMOSI 2006, 2. jegyzetben i. m. 182–183. – István zágrábi püspök oklevelei az *Érseki és püspöki kiadványok jegyzékében (1183–1250)* megtalálhatók. A püspök tizenegy oklevele közül négyben található annus episcopatus. Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= MNL-OL DF) 291 739. SMIČIKLAS, 1. jegyzetben i. m. III. 262; DF 256 121. SMIČIKLAS III. 270; DF 291 740. SMIČIKLAS III. 448; DF 256 503. SMIČIKLAS IV. 42. Vö. SOLYMOSI 2006, i. m. 189 (34. jegyzet); BARABÁS Gábor, *A pápaság és Magyarország a 13. század első felében*, Pécs, Pécsi Történettudományért, 2015, 110.

⁵ ROMHÁNYI Beatrix, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*, Bp., Pytheas, 2000, 12.

⁶ KOSZTA László, *Csázma = Korai magyar történeti lexikon*, főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál, Makk Ferenc, Bp., Akadémiai Kiadó, 1994, 147.

pök által jelölt három vagy négy zágrábi kanonok közül, akit a mindenkori főpap erősített meg és iktatott be méltóságába.⁷

István püspök tanultságát jelzi, hogy magiszteri címmel rendelkezett,⁸ pápai szubdiákonos, II. András király kancellárja volt (1224–1225),⁹ majd aradi prépost lett.¹⁰ 1225-ben választották meg zágrábi püspöknek.¹¹ Több mint húsz évig irányította egyházmegyéjét, 1247. július 10-én hunyt el.¹² A horvát szakirodalomban elterjedt nézet szerint István a Babonić családból származott,¹³ egy másik nézet szerint a Buzád-Hahót nemzetségből. Egyiknek sincs bizonyítéka.¹⁴ A magyar szakirodalomban inkább a második feltevés terjedt el.¹⁵ A Babonić, illetve Buzád rokonság helyett néhány magyar kutató felvetette az Atyusz nemzetséggel való rokoni kapcsolatot. István püspök ugyanis rokonságban állt Sol (Sal) ispánnal,¹⁶ aki az Atyusz nemzetségből származott. Az ispán végrendeletében szereplő *consanguineus* (rokon) kifejezés ugyan nem bizonyítja, hogy István Atyusznak vér-

⁷ SMIČIKLAS, 1. jegyzetben i. m. III. 370, 374. Vö. *Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis*, I–II, Edidit Joannes Bapt, Tkalcic, Zagrabiae 1873–1874, I, 83–85.

⁸ A *magiszter* titulus ebben az időben még nem feltétlenül jelent tudományos fokozatot, de utalhat a tanultságra.

⁹ SMIČIKLAS, III. 240–241. „datum per manus magistri Stephani domini pape subdiaconi aule nostre cancellarii”

¹⁰ ZSOLDOS 2011, 3. jegyzetben i. m. 108.

¹¹ *A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története*, I–XII/B., szerk. Erdélyi László, Sörös Pongrác, Bp., Stephaneum, 1902–1916 (= PRT), I, 672. „Datum per manus magistri Stephani, domini pape subdiaconi, Zagrabienensis electi et aule nostre cancellarii...”

¹² A Zágrábi Statutumokban olvasható rövid életrajza elismeréssel irt róla. *Monumenta* 7. jegyzetben i. m. I. 5–6. Vö. ZSOLDOS 2011, 3. jegyzetben i. m. 102.

¹³ Az elgondolás Ivan Kukuljevičtól származik. KUKULJEVIČ SAKCINSKI, Ivan, *Borba Hrvata s Mongoli i Tatarsi*, Zagreb, 1863, 24. – Több szerző is hivatkozik rá. Budak hozzátézi, hogy Babonićtól való származásnak nincs bizonyítéka, mégis a szerző szócikkét Stjepan Babonić (Babonics István) neve alatt közli. BUDAK, Neven, *Babonić, Stjepan. zagrebački biskup = Hrvatski biografski leksikon*, I, Zagreb, 1983, 305.

¹⁴ MATILJEVIČ SOKOL, Mirjana, *Prozopografska critica o zagrebačkom biskupu Stjepanu II. (1225–1247) = Zbornik Nikše Stančića*, red. Iskra Iveljić, Zagreb, 2011, 60. – Sokol monográfiájában két 18. századi horvát szerzőt sorol fel (Baltazar Adam Krčelić és Pavao Ritter Vitezović), akik szerint a püspök Buzád család tagja volt. Állításuk igazolására semmilyen adatot nem olvasunk. Vö. TKALČIĆ, Ivan Krstitelj, *Prieporod biskupije zagrebačke u XIII. vieku = Rad. Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. XLI, Zagreb, 1877, 122–154, 127.

¹⁵ GÁL Judit, „*Qui erat gratosus apud eum*”, *A spliti érsek szerepe az Árpádok királyságában = Magister Historiae*, Bp., ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2014, 64: „Hahót-Buzád nembéli István zágrábi püspök”; Barabás Gábor szerint (2015, 4. jegyzetben i. m. 105) „feltételezhetjük, hogy magyar származású volt”.

¹⁶ A végrendeletet 1227-ben megerősítő püspöki oklevélben István főpap először általánosságban (*in linea consanguinitatis sumus obligati*), majd konkrétan (*dilectus consanguineus noster, comes Sol*) szólt a rokonságról. *Veszprém város okmánytára*. Pótkötet (1000–1526), összeáll. Érszegi Géza, Solymosi László, Veszprém, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2010 (= VOP), 75–79.

rokona lett volna,¹⁷ mégis ez az egyetlen ismert adat, amely a püspök származásáról szól. Mindezek figyelembevételével, követve a hazai történetírás gyakorlatát, Istvánról, egyszerűen, mint zágrábi püspökről beszélünk.¹⁸

A társaskáptalan alapításának indoka az oklevél narrációjából világosan kiderül. Bölcs megfontolások alapján, a kereszténységtől még elzárt, vad és zabolátlan népek közt (*inter silvestres et indomitas gentes*) a püspök – az isteni kegyelem támogatásával (*divina favente gratia*) – szükségesnek látta új egyház felállítását. Az indoklás nagyban hasonlít a zágrábi püspökség alapításáról tájékoztató 1134. évi oklevél szövegére (*ut quos error idolatrie a Dei cultura extraneos fecerat*).¹⁹ Ezt a fontos forrást István püspök 1227-ben IX. Gergely pápával átíratta,²⁰ így a dokumentumot a zágrábi íróműhely az alapítólevél megfogalmazásához felhasználhatta. Felicián esztergomi érsek okleveléből megtudjuk, hogy az új püspökség megalapítása szintén az isteni kegyelem hatására (*divina gratia inspirante*) történt: az ott lakó népek „a bálványimádás tévelygése következtében Isten imádatától is el voltak idegenedve”.²¹ István püspök oklevelének narrációja olyan népekről beszél, akik (*ne tamen decrevimus terrori supradicti populi cedendum*) veszedelmet jelentettek. A társaskáptalan fenntartását biztosító adományok felsorolása képezi az oklevél legnagyobb részét: birtokok, tizedek, az Új Csözma településen szedett vásárvám fele és szolgák. Mivel az alapítás a zágrábi káptalan egyetértésével történt, az alapítólevelet mind a püspök, mind a székeskáptalan megerősítette a maga pecsétjével.²² Az alapítólevelet *sanctio negativa* (büntetés) és *sanctio positiva* (jutalmazás) zárja le.²³

Az adományozás igen részletes és terjedelmes leírását egy kivételesen szép arenga vezeti be. Ezen oklevélrész lényege az írásba foglalás indoklása, illetve az oklevél tartalmának általános, elvi megalapozása.²⁴ Nemcsak a püspök oklevelei közül, hanem az Árpád-kori oklevelek közül is kitűnik a császári alapítólevél

¹⁷ NEMES Gábor, *Az Atyusz nemzetség = Tanulmányok Évszázadok Történelméből*, PPKE BTK Történelemtudományi Intézet, Piliscsaba, 2006, 30; ZSOLDOS 2011, 3. jegyzetben i. m. 309–310.

¹⁸ HOLUB József, *Az Atyusz nemzetség = Turul* 1937, 61; SOLYMOSSI 2006, 2. jegyzetben i. m. 178., ROMHÁNYI 2000, 5. jegyzetben i. m. 12, 21, 108; NEMES 2006, 17. jegyzetben i. m. 30; ZSOLDOS 2011, 3. jegyzetben i. m. 310. stb.

¹⁹ *Chartae Antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196*, comp. Georgius Györfly, Bp., 1994, 45.

²⁰ DF 291 409. Vö. *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia*, I., *Ab anno 1000 usque ad annum 1131*, edendo operi praefuit Georgius Györfly, adiuverunt Johannes Bapt. Borsa, Franciscus L. Hervay, Bernardus L. Kumorovitz et Julius Moravcsik, Bp., 1992, 261–263.

²¹ *Chartae Antiquissimae Hungariae. Árpád-kori oklevelek. 1001–1196*, főszerk. Györfly György, Bp., Balassi Kiadó, 1997, 128.

²² SMIČIKLAS, I. jegyzetben i. m. III. 370, 374.

²³ SOLYMOSSI 2006, 2. jegyzetben i. m. 178. és 189. A főpapi oklevelek között (1183–1250) csak István zágrábi püspök alapító oklevelében található kétféle *sanctio*.

²⁴ SOLYMOSSI 2006, 2. jegyzetben i. m. 187.

arengája.²⁵ A továbbiakban közlöm az arenga latin nyelvű szövegét tagolva a prózaritmusok bejelölésével,²⁶ melyet részletes filológiai elemzés követ.²⁷

Cum salubribus exhortationibus divine pietatis [tr]
 suaviter cuncta disponentis [tr]
 regnum celorum, [pl]
 quo nobis omnia subiciuntur, [v]
 prius et principalius querere doceamur, [v]
 utique spretis oblectationibus vite transitorie [tr]
 dominicam ammonicionem exsequentes, [tr]
 qui membra summi et principalis sumus capitis, [pl]
 imitari eum cui connectimur debemus; [pl]
 quoniam quicquid animo ex presenti seculo arridet [pl]
 in consideratione perpetue beatitudinis vilescit et sordescit. [v]
 Sed quia multa portantur incassum, [pl]
 cum iuxta sit quo pergitur, [t]
 presentis etiam vite longa desideria [tr]
 brevis et incerta via non desistat increpare, [v]
 relictis inanibus et incertis [v]
 semper deum et finem nostrum pre oculis mentis habendo [pl]
 mercari debemus eterna.[pl]
 Tandem cum iuxta vocem apostolicam [t]
 spectaculum facti simus huic mundo et hominibus [t]
 iuxta talentum unicuique divinitus amministratum [pl]
 aliis condescendendo et conpatiando [tr]
 erga caritatis custodiam desudare debemus, [pl]
 ut hac consideratione ceteri ducti [pl]
 ad virtutis appetitum glorieque consecucionem [pl]
 animum fervencius applicare conentur [pl]
 et exemplo virtutum asumpto [pl]
 eterna felicitate iustis socientur. [pl]
 Ceterum quia mundus deceptivus et senescens [pl]
 simul cum incerti temporis labilitate vacillatur et dilabitur, [t]
 ne processu temporis vel hominum memoria [pl]

²⁵ Erre Solymosi László professzor úr hívta fel a figyelmemet, akinek segítségével írtam meg a tanulmányt.

²⁶ Érszegi Géza, *Paleográfia = A történelem segédtudományai*, szerk. Bertényi Iván, Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 105. – A szövegközlésben alkalmazott rövidítések feloldása: v = cursus velox, pl = cursus planus, t = cursus tardus, tr = cursus trispondaicus.

²⁷ DF 252 449 (Zágráb: Nadbiskupski Arhiv Zagreb, *Fundationalia* 1). Ismertebb kiadásai: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Studio et opera Georgii Fejér, I–XI, Budae, 1829–1844. (= CD) III/2. 277–286. és SMIČIKLAS, III. 369–375. – Az utóbbi közlést az eredetivel egybevettem és szükség esetén javítottam.

suppeditari possint vel alienari [tr]
 ea que cauta et discreta deliberacione disponuntur, [tr]
 litterarum testimonio debent perhempnari [tr]
 et posterorum memorie diligenter commendari. [tr]

Magyarul:

Az isteni kegyesség, mely üdvös buzdítások által mindent édesen igazgat, azt tanítja, hogy mindenek előtt és legfőképpen Isten országát kell keresnünk, és így minden megadatik nekünk. Mi, akik a mulandó élet gyönyöreit megvetve az Úr tanítását követjük, tagjai vagyunk a legfőbb főnek (Krisztusnak), s hozzá tartozván, őt kell utánoznunk, mivel bármi, ami a jelen világból a léleknek kedves, az örök boldogság mérlegelésekor érdektelen és szennyes lesz. Mivel sok mindent hiábavalóan magunkra veszünk, a lényeges mellett pedig elmegyünk, s életünk rövid és bizonytalan útját vágyaink szüntelen zaja tölti be, ezért a bizonytalan és hiábavaló dolgokat el kell hagynunk, és Istent, mint egyetlen célunkat mindig lelki szemeink előtt tartva az örök élet kincseit kell megszereznünk. Így hát az apostol szavai szerint, még ha látványossága lettünk is ennek a világnak és az embereknek, kinek-kinek közülünk az Istentől kapott talentumok szerint másokhoz lehajolva és másokkal együtt érezve a szeretet megőrzésén kell fáradoznia, hogy ezt látva mások is az erényekre és az eljövendő dicsőségre irányítsák buzgón lelkünket, és az erények példáját követve az örök boldogság részeseként az igazakkal egyesüljenek. Végül, mivel a csalóka és vénülő világ az bizonytalan idővel együtt oly ingatag és esendő, nehogy mindazt, amit körültekintő és alapos megfontolással elhatároztunk, az idő múlása vagy az emberi emlékezet elfeledje vagy kitörölje, az írás tanúságával meg kell örökíteni és az utókor emlékezetébe ajánlani.

Az arenga egy hosszabb elmélkedő részből és egy emlékezet-felejtés (oblivio-memoria) részből áll. A kezdő sorban szereplő *exhortatio*²⁸ Lukács evangéliumának 12. fejezetéből vett idézetre utal.²⁹ Az isteni kegyesség üdvös módon figyelmet (salubribus exhortationibus),³⁰ hogy mindenekelőtt³¹ az Isten országát kell keresnünk (*regnum celorum ... querere doceamur*). Az isteni kegyelem az

²⁸ *Lexicon Latinitas Medii Aevi Hungariae, A magyarországi középkori latinság szótára*, I–V, ed. Ivan Boronkai, Ibolya Bellus, Kornél Szovák, Bp., Akadémiai Kiadó, Argumentum Kiadó, 1987–1999. (= LexLat) II. 418.

²⁹ „Verumtamen quaerite primum regnum Dei et iustitiam eius; et haec omnia adjicietur vobis” (Lc 12,31)

³⁰ Az üdvös buzdítás kifejezés (*salubris exhortatio*) Szent Bernát írásában szereplő kifejezés. Bernard de Clairvaux, *Sermons sur le Cantique* = *Sources Chrétiennes* CDXIV, 74. „Aut certe Apostoli illa pulcherrima saluberrimaque exhortatio.” A ’salubribus exhortationibus’ kifejezés pápai oklevelekben elterjedt. *Innocentius II papa, Epistolae et privilegiae* = *Patrologia Latina* (PL) CLXXIX, 93. (II. Ince 1131.); *Epistolae saeculi XIII. e regestis pontificum Romanorum selectae per G. H. Pertz* = *Monumenta Germaniae Historica*, I, 273. (IX. Gergely 1227.)

³¹ A Vulgátában *primum* szerepel, az arengában *prius et principalius* annak bibliai parafrázisaként.

Ószövetségben a teremtő Isten, a bölcsesség megszemélyesítője. Az arenga idézi is a Bölcsesség könyvét (*disponentis omnia suaviter*; ’mindent édesen igazgatván’),³² majd parafrázálva folytatja a Lukács-idézetet (*quo nobis omnia subiciuntur*). Közben utal a szabad akaratra is: illő, hogy magunkat is alá vessük annak, akitől mindent kaptunk.³³ Az arenga kezdőszava a *salubribus* (saluber) a teljes oklevélben összesen ötször fordul elő. Az arengában, a narratióban (*salubri meditatione, salubriter adaptentur*) valamint a corroboratióban (*habito rem salubri et perfectiori consilio, digne et salubriter ordinavimus*). Gyakorisága és reményteljes üzenete alapvetően meghatározza az egész oklevél tartalmát.

Miután megismertük az arenga legfőbb tanítását – keressétek az Isten országát – ennek konkrét megvalósulásáról, Krisztus követéséről hallunk (*imitari eum debemus*).³⁴ Nagy Szent Gergely pápa Lukács 9. fejezetének magyarázatában buzdítja híveit az Úr követésére: mi, akik Krisztushoz tartozunk, utánoznunk kellünk Öt.³⁵ Ehhez kapcsolódik egy további gondolat. Szent Miklós püspök ünnepén elhangzó matutinum antifónából vett szövegrészlet.³⁶ Mi, tudniillik akik már megismertük Krisztust, egyúttal a halandó élet minden gyönyörét is megvetettük (*spretis oblectationibus vite transitorie*).³⁷

A tanítás második része Nagy Szent Gergely egy másik homíliájából való idézet.³⁸ Bármilyen evilági dolgot, amely kedves a szívünknek, az örök élethez képest hitványnak fogunk tartani. Az arenga fogalmazója némileg módosítja Nagy Szent Gergely pápa sorait. Az örök tűz képe helyett (*aeterni ignis amarescit*) itt az örök boldogság jelenik meg (*perpetue beatitudinis*). Az *amarescit* helyett szereplő *vilescit et sordescit* kifejezések Rievaulx-i Boldog Aelred (Elréd, 1110–1167) misztikus írásában a világ dicsőségének elmúlását fejezik ki.³⁹ Az arenga

³² Sap 8,1. „Attingit ergo a fine usque ad finem fortiter et **disponit omnia suaviter**.” IX. Gergely 1231-ben kiadott egyik oklevelében az arenga így kezdődik: „Inscrutabilis omnium sapientia creatoris attingens a fine usque ad finem fortiter, **disponensque suaviter universa**,” amely nagyon hasonló a császarmaihoz. *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita*, Ed. Augustinus Theiner, I–II, Romae 1859–1860, I, 99.

³³ Isidorus Hispaniensis, *Sententiae* = *Corpus Christianorum, Series Latina CXI*, 28–29. „Tunc autem recte **subiciuntur nobis omnia** quae sub nos sunt, si nos subicimur ei a quo nobis illa subiecta sunt.”

³⁴ LexLat V. 46. imitatio= utánczás, követés.

³⁵ Gregorius Magnus, *Homiliae in Evangelia* = *PL LXXVI*, 1236. „membra summi sumus capitis, imitari eum, cui connectimur” (Hom. 32 ad Lc 9, 23–27)

³⁶ *Invitatoria et antiphonae*, ed Renato-Joanne Hesbert, III, 408. „Postquam domi puerilem decursat aetatem, *cunctis mundi huius spretis oblectationibus*, Christi se iugo subiciens, documentis sanctis suum praebuit auditum.”

³⁷ Az antifónában szereplő *cunctis mundi* megfelel az értelmileg azonos *transitorie vite* kifejezésnek.

³⁸ Gregorius Magnus, *Homiliae in Evangelia* = *PL LXXVI*, 1117. „*Quidquid animo ex praesenti saeculo arridet, ex consideratione aeterni ignis amarescat*.” (Hom. 11, in Mt 13, 44–52)

³⁹ Aelredus Rievallensis, *Sermones, I–XLVI* = *Corpus Christianorum Continuatio Medievalis*

hangsúlyozza a világi dolgok megvetését, miközben figyelmünket az örök boldogság felé irányítja.

A tanítás harmadik részében, a *sed quia multa* kezdetű sorral, Nagy Szent Gergely pápa Krisztus követéséről szóló prédikációját folytatja. A rövid életet a vágyak hosszú sorával állítja szembe. Sok mindent hiábavalóan teszünk, mondja, a fontos dolgok mellett pedig elmegyünk.⁴⁰ Másrészt a rövid, és bizonytalan életünket vágyaink sokasága tölti ki. A Nagy Szent Gergely-i mondat két részét az arenga fogalmazója felcserélte, és az utóbbit kibővítette (*brevis et incerta via*). Az e világ hiábavalóságát az arenga legnyomatékosabb módon ezen a helyen hangoztatja.

Nagy Szent Gergely intelmei arra figyelmeztetnek minket, hogy szakadjunk el a világtól. Először Krisztushoz való tartozásunk tudatát erősíti bennünk, másodsor az örök boldogság vágyát fokozza, harmadszor az élet rövidegére és bizonytalanságára emlékeztet.

Az arenga további részében is az egyházatya tanítását hallhatjuk. A szeretet parancsát szem előtt tartva Nagy Szent Gergely sürget bennünket a felebarát szeretetére. Nagy Szent Gergely pápa szavai szerint: a szeretet megőrzése iránt legyünk éberek.⁴¹ Egy ismeretlen eredetű, Nagy Szent Gergelynek tulajdonított műből⁴² idézve azt mondja, hogy vágyakoznunk kell az erényes életre. Az erényes életet a szeretet gyakorlásával tudjuk megalapozni, amely az eljövendő dicsőség záloga. Szakítsunk e világgal, hogy az örök boldogságot elnyerjük.

Az arengát lezáró oblivio-memoria szakaszban is feltűnik Nagy Szent Gergely gondolata. A *mundus senescens*⁴³ kifejezés Nagy Szent Gergely művéből vált ismert szófordulattá, amely széles körben elterjedt a késő antikvitásban.⁴⁴ A kifejezés szó szerint öregedő világot jelent. E világnak el kell múlnia, egyedül Isten szava örök.

Pápai oklevelek ismert fordulatai teszik változatossá az arengát, mint az *ut hac consideratione inducti*,⁴⁵ vagy a *semper Deum pre oculis nostris habentes*

I, 14. „Quia sine dubio omnis gloria mundi in prosperitate quasi florescit, sed in adversitate, maxime in ista morte hominis, quando supervenit tempestas hiemalis, id est extrema damnatio, *vilesцит et sordescit*.”

⁴⁰ Gregorius Magnus, *Homiliae in Evangelia* = PL LXXVI, 1235. „Longa nostra desideria increpat via brevis, incassum multa portantur cum juxta est quod pergitur.” (Hom. 32, in Lc 9, 23–27)

⁴¹ Gregorius Magnus, *Homiliae in Evangelia* = PL LXXVI, 1108. „Unde necesse est, fratres mei, ut per omne quod agitis *erga charitatis custodiam* vigiletis.” (Hom. 9, in Mt 25, 14–30)

⁴² Jose Carlos Martín, La 'Vita ss. Leandri, Isidori, Fulgentii et Braulionis.' (BHL 4810): *estructura, contenidos y fuentes* = *Munus quaesitum meritis. Homenaje a Carmen Codoñer*, Salamanca, Gregorio Hinojo Andrés, José Carlos Fernández Corte (Eds.) 2007, 561–569. Online dokumentum: <http://e-spainia.revues.org/2472> (Letöltés ideje: 2016. július 6.) „ut ad eas aetatis venturae posteritatis intuens *ad appetitus gloriae consecutionem animum ferventes applicare niterentur*.”

⁴³ Gregorius Magnus, *Homiliae in Evangelia* = PL LXXVI, 1077. (Hom. 1)

⁴⁴ FICHTEAU, Heinrich, *Arenga, Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln*, Graz, Köln, 1957, 128. – „Ein anderer aus der Spätantike übernommener Gedanke war der von der 'senectus' der Welt...”

⁴⁵ A formula megtalálható több pápai oklevélben: PL CC, 527. (III. Sándor pápa 1169. év),

formulák. Ez utóbbi III. Ince pápa okleveleinek egyik igen gyakori formulája.⁴⁶ *Az oculis nostris* helyett az arengában *oculis mentis* áll.⁴⁷ *A mercari eterna* kifejezés frank királyi oklevelekben tűnik fel először.⁴⁸

Az arenga tanítói részének második fele folytatja a Krisztus követéséről szóló elmélkedést, amely nemcsak a világ, hanem önmagunk megvetését is jeleni. *Látványossága lettünk ennek a világnak, embereknek*⁴⁹ idézi az arenga az Apostolt.⁵⁰ A kijelentés előzményeként olvassuk a Szentírásban: „Úgy látom ugyanis, hogy Isten minket, apostolokat utolsókká, s mintegy halálra szánt.”⁵¹ Szent Pál az alázaatra buzdít saját példája nyomán. Az arenga folytatásában a Lélek adományairól hallunk eszünkbe juttatva az Apostol szavait.⁵² *A condescendendo et conpatiendo* kifejezések utalnak Krisztus testére, az Egyházra: „ha szenved az egyik tag, valamennyi együtt szenved vele.”⁵³ Az irgalmas szeretetről szólva Rievaulx-i Boldog Elréd *Speculum caritatis* művében⁵⁴ így fogalmaz: „Iesus noster per omnia nobis condescendens, per omnia nobis patiens et conpatiens.” Jézus példát adott nekünk az irgalmas szeretetre, hogy mi is hasonlóképpen cselekedjünk. Így válik teljessé Krisztus követése, amelyre az arenga buzdít, hogy megtaláljuk Isten országát.⁵⁵

Az arenga folytatásának következő egysége és egyben lezáró szakasza egy oblivio-memoria típusú arenga részlet. Az arenga egyes kifejezései párhuzamba állíthatók az oklevél (*cum igitur*al kezdődő) megerősítő részében⁵⁶ szereplő

PL CCIV, 1377. (III. Kelemen pápa 1186.év); *PL* CCVI, 951, 972. (III. Celesztín pápa 1192. év.) *Die Register Innocenz' III.*, 1. Bd. I. *Pontifikatsjahr: Texte*, bearb. v. Othmar Hageneder, Anton Haidacher, Graz, Köln, 1964, 232, 758. stb.

⁴⁶ G. DALLA TORRE, C. GULLO, G. BENI, *Veritas non auctoritas facit legem. Studi di diritto matrimoniale in onore di Piero Antonio Bonet = Studi giuridici*, XCIX, Città del Vaticano, 2012, 363–374, 366.

⁴⁷ Egyetlen előfordulást IV. Adorján pápa oklevelében *PL* CLXXXVIII, 1642. „ante omnia autem prae oculis mentis habentes”

⁴⁸ DU CANGE, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis*, Niort, L. Favre, 1883–1887, IV, 348. „Formula frequens in Chartis donationum piarum, ut Chilper. II. ann. 716. et alibi.” – Magyar oklevelekben a formula előfordulását nem találtam.

⁴⁹ „Spectaculum facti sumus huic mundo et hominibus et angelis.” (I Kor 4, 9). – A Vulgata szövegében szereplő angelibus (= angyaloknak) az arenga szövegéből hiányzik.

⁵⁰ BARABÁS 2015, i. m. 104–105, lásd 921. jegyzet. Barabás Gábor tanulmányában az arengában szereplő *iuxta vocem Apostolicam* kifejezést az Apostoli Szék fogalmára vonatkoztatja. Az Apostol a keresztény hagyományban Szent Pált jelöli, az apostoli hang pedig az Apostol, azaz Szent Pál szavára utal, ezért megállapítása hibás. Lásd DU CANGE 1883–1887, i. m. I. 323. *apostolicus* címszó alatt.

⁵¹ I Kor 4,9

⁵² I Kor 12,7 „Unicuique autem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem.”

⁵³ I Kor 12,26a „Et si quid patitur unum membrum, conpatiantur omnia membra.”

⁵⁴ Aelredus Rievallensis: *Speculum Caritatis*. CCCM I. 159.

⁵⁵ Lc 17,21 „Ecce enim regnum Dei intra vos est.”

⁵⁶ SMIČIKLAS, III. 374. „Cum igitur iuxta coadiutorium divinum cuncta predicta divino honori et servicio conveniencia, habito salubri et perfecciori consilio, rite et discrete disposuerimus, ne

egyres fogalmakkal. Az idő fogalmára az arengában az *incerti temporis labilitate* fogalom utal, ezzel párhuzamosan találjuk a corroboratióban *ne labente temporum curriculo* kifejezést.⁵⁷ A világról szóló toposzt hasonlóképpen használja: az arengában a *mundus deceptivus et senescens* kifejezés megfelel a corroboratióban lévő *mundi status varietate*-nak. Idősebb Pliniustól ismert *mundus labitur*⁵⁸ kifejezés az oblivio-memoria *mundus...dilabitur* mondatával rokon. Magyarországi főpapok egyetlen általam ismert oklevelének arengájában találkoztam a világ toposzával.⁵⁹ Az alapítólevelben szereplő múltó idő és hanyatló világ toposzok kiegészítik egymást.⁶⁰ A *ne processu temporis vel hominum memoria* formulát⁶¹ *suppeditari possint vel alienari* követi, hasonlóan az oklevél corroboratiojához (*infringi possint vel alienari*). Az arenga folytatásában olvasható *cauta et discreta deliberatione*⁶² *disponuntur* megfeleltethető az oklevél rendelkező szakaszában írottakkal: *cum igitur cuncta... conveniencia... disposuerimus*. Ugyancsak eszünkbe juttatja a prédikációs arenga elején szereplő bibliai idézetet: *suaviter cuncta disponentis*.⁶³

Az arenga befejező sorai az oblivio-memoria arengák közismert formuláiból állnak. A *litterarum testimonio perhempnari* az egyik leggyakrabban használt formula, különböző változatokban ismert.⁶⁴ A *posterorum memorie commendari* formula a veszprémi káptalan 1214-ben kiadott oklevelének megerősítő részében

labente temporum curriculo vel mundi status varietate ea que digne et salubriter ordinavimus et stabilivimus infringi possint vel alienari presentes litteras nostras sigilli nostri nec non capituli Zagrabienensis munimine roboratas contulimus in confirmationem...”

⁵⁷ Ismert idő toposzról van szó. Pápai oklevelekben gyakran használt formula: J. B. PITRA, *Analecta novissima specilegii Solesmensis cont. altera* 1 (1885) 526. Nr. 36. „**labentium temporum cursus...**” (III. Honorius pápa 1217) idézi: FICHTENAU 1957, 41. jegyzetben i. m. 135.

⁵⁸ Caius Plinius Secundus, *Naturalis Historia*. Libri XXXVII. Ed. Ludwig Jan és Carl Mayhoff. Leipzig, 1870–1906. Reprint: Stuttgart, 1967–1970, Liber I. 130. „nobis qui intus agimus iuxta diebus noctibusque tacitus **labitur mundus**” [kiemelés tőlem].

⁵⁹ WENZEL Gusztáv, *Árpádokori új okmánytár* I–XII, Pest-Budapest, 1860–1876. (= ÁÚO) 1867. VI. 355. „cum sit **instabilis mundus**, et omnia in mundo posita sint caduca” (1212. János esztergomi érsek) [kiemelés tőlem]

⁶⁰ G. TESSIER, *Recueil des actes de Charles II. le Chauve* (1952) 35 Nr. 239. „cum motu instabili tempora labantur mundi” idézi: FICHTENAU 1957, i. m. 131.

⁶¹ András herceg Kaian vár földjét adományozza Baran zágrábi dékán számára. Az oklevél corroboratiójában így olvassuk: SMÍČKLAS III. 17–18. „Verum **ne processu temporis** huius nostri a labili **hominum** oblitteretur **memoria** facti series scripto commendari iussimus.” (András herceg 1202.) [kiemelés tőlem].

⁶² A ’cauta deliberatione’ első előfordulását Nagy Szent Gergelynek Szent Leander, Szent Izidor, Szent Fulgentiusz és Braulio életéről írt prológusában találtam. José Carlos Martín: i. m. Online dokumentum: <http://e-spania.revues.org/2472> (Letöltés ideje: 2016. július 6.).

⁶³ Lásd a 28. jegyzet.

⁶⁴ PRT I, 615. „**litterarum** appicibus ac **testimonio** solent **perhempnari**” (János szentmártoni apát 1201. március 29.) [kiemelés tőlem], CD III/2. 145. „scripture patrocínio perennari” (II. András 1228).

is szerepel.⁶⁵ A *memorie commendare ...litterarum testimonio* formula számos változataival találkozunk okleveleinkben.⁶⁶

Az arenga két különböző típusának (tanító, illetve emlékezet-felejtés) összekapcsolása teljesen egyedinek mondható. Az ismert alapítólevelek jellemzően oblivio-memoria arengákat tartalmaznak. Az úgynevezett tanító arengák a 13. századi Magyarországon alig fordulnak elő.⁶⁷ Hasonló hibrid arenga egyedül a győri káptalan 1250. évi kiadványában szerepel.⁶⁸

Tartalmát tekintve az arenga tökéletes egységet mutat az oklevél szövegével. István püspök a Szentlélek tiszteletére szentelte az egyházat, az arengában számos utalás történik a Szentlélekre. Ő az, aki a világot bölcsen igazgatja, fenntartja, és mindent biztosít az emberi jóléthez. A tanítói rész második fele inkább az adományozó püspökről szól közvetett módon, aki, mint az Istentől megajándékozott személy (*talentum amministratum*), maga is adakozó akar lenni (*aliis condescendendo et conpatiendo*). A káptalan nagyon sok adományban részesült, az oklevél rendelkező része mindezt pontosan felsorolja. Az igazi kincs, mondja az arenga, mégsem a földi javak birtoklása, hanem az Isten országa, amit mindenek előtt kell keresni, és minden más megadatik hozzá. Az arenga legtöbbet idézett alakja Nagy Szent Gergely pápa. A pápa gondolata szerint a mennyei boldogsághoz képest minden földi érték csekély értékű. Az oklevél tartalmi része, amely adományok felsorolásából áll, megfeleltethető az oklevél arengájával: az egyéni, valamint a közösségi érdekek szolgálatában álló földi javak az Isten országának gazdagságát fejezik ki. A tanító arenga az alapítást követő adományozásról közvetett módon, az oblivio-memoria arengarész pedig közvetlen módon szól az alapítás írásba foglalásának szükségességéről.

Formailag az arenga egységes szerkesztést mutat (verstani és retorikai szempontból). Az arenga tagmondatainak végét az egyes cursusok (prózaritmus)

⁶⁵ GUTHEIL Jenő, *Veszprém város okmánytára: oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárból, 1002–1523*, Veszprém, Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, 2007, 33.

⁶⁶ *Gallia christiana*, ed. D. Sammarthan (2. ed. P. Piolin) Bd. 2, Paris, 1873. Instr. 420. Nr. 15. „litterarum testimonio debent perhennari.” (Vendée 1210) idézi: KURCZ Ágnes, *Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts = Mittheilung des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (= MIÖG), 70(1962), 323–354, 327, 18. jegyzet, ÁÚO XI. 153. – „Quum ea que geruntur in tempore labi solent cum tempore; dignum est, ut ea que posteritatis memorie commendanda sunt, litterarum testimonio confirmentur.” (pécsi káptalan 1217), *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, ed. Richard Marsina, I, Bratislava, 1971, 226. – „litterarum testimonio commendari, scripture memoria perhennari” (Herbrandus esztergomi házfőnök, 1225.).

⁶⁷ KURCZ 1962, i. m. 333.

⁶⁸ ÁÚO II. 219. Vö. JUHÁSZ Csaba, *A felszabadító oklevelek arengái = Micae mediaevales IV*, *Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, szerk. Gál Judit, Kádas István, Rózsa Márton, Tarján Eszter, Bp., ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2015, 97–98.

jelzik.⁶⁹ Leggyakoribb cursusok a planus és a trispondaicus, ritkábban a velox, a legritkább esetben cursus tardus. Stilisztikai formákban nagyon gazdag a szöveg: szóvégi rímek⁷⁰ (*conentur-socientur, perhempnari-commendari*), alliterációk, szinonimák (*condescendendo et conpaciendo, prius et principalis*) és a párhuzamos szókapcsolatok (*vacillatur-dilabitur, cauta-discreta, brevis et incerta*) ismétlések, fokozás (*imitari debemus, desudare debemus, mercari debemus*).

Az arenga szövegének elkészítését több személy közös munkájának gondoljuk. Az oklevél megfogalmazásában indokolt esetben maga a püspök is részt vehetett.⁷¹ Ha nem is a teljes szöveget, az írás felügyeletét mindenestre személyesen végezhette. A püspök személye mellett szóba kerülhet a zágrábi kancellár is, aki az oklevél kiállításáért vállalt felelősséget. Az arenga elkészítésében neki is szerepe lehetett. A zágrábi püspök kancellárja ebben az időben András volt.⁷² A püspökhöz hasonlóan ő is magiszteri címmel rendelkezett. István püspök okleveleiben kétszer is említik a kancellár személyét. Sol ispán végrendeletében a tanúk között szerepel András kanonok kancellár titulussal,⁷³ továbbá az alapítólevél rendelkező részében, továbbá az 1227. évi adománylevelben szó van a nótárius ellátásáról, amely személyének külön megbecsülését jelzi.⁷⁴

Az 1232-es alapítólevél utóéletéhez tartozik, hogy a császmái káptalan 1246-ban felhasználta saját helyi kiadványának megírásához.⁷⁵ Annak arengája szó szerinti egyezést mutat az alapítólevél obliuio-memoria típusú arenga részével.⁷⁶ Mivel az alapítólevelet Új Csázmán őrizték, a káptalan helyi kiadványához közvetlen módon tudta hasznosítani az értékes oklevelet, illetve annak arengáját. A két kiadvány közös vonása továbbá, hogy mindkettőben István püspök neve mellett a *secundus* jelző szerepel: az alapítólevélnek az intulatiójában, a császmái kiadványnak pedig a méltóságsorában. A két oklevél közti hasonlóság abból is adódott, hogy a császmái és a zágrábi káptalant személyes kötelék fűzte egymáshoz. Mint láttuk, a császmái prépostot a zágrábi kanonokok közül választották.

⁶⁹ HORVÁTH János, *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1954, 63. – „1198–1288 közötti időszak a cursus következetes alkalmazásának fénykora.”

⁷⁰ HORVÁTH 1954, i. m. 96.

⁷¹ SOLYMOSI 2006, 2. jegyzetben i. m. 180: „A püspök, ha szükségesnek látta, akár személyesen is részt vehetett az oklevél megszerkesztésében.”

⁷² VOP 77: „magistro Andrea cancellario nostro et canonico Zagradiensi”.

⁷³ SOLYMOSI 2006, i. m. 119 (9. jegyzet).

⁷⁴ SMIČIKLAS III. 373. „de predictis decimis frugum notario tantum nostro et nostrorum succesorum fertone debent persolvere” (1232); Uo. III. 271–272. „uno fertone cancellarii et una marca pincerne nostri” (1227). Vö. SOLYMOSI 2006, i. m. 180 (58. jegyzet).

⁷⁵ MNL-OL Diplomatai Levéltár 33 705. Kiadta: SMIČIKLAS, IV, 303–304.

⁷⁶ A császmái kiadvány arengáját ’prout *prudens* sanxit *antiquitas*’ bővítménnyel egészítették ki. Cassiodorus, *Variarum* = CSSL XCVI, 269. „merito tibi gloriosum nomen praefecti *prudens antiquitas* deputavit”, Uö. „*prudens* definivit *antiquitas*” 295.

JUHÁSZ, CSABA

L'harangue de la charte de fondation du chapitre collégial de Csázma (1232)

Le chapitre collégial de Csázma fut fondé en 1232, par Étienne II, évêque de Zagreb. D'entre les documents émis par l'évêque, le plus remarquable est sans doute la charte de fondation du chapitre collégial. L'harangue de la charte en question est riche en réflexions bibliques et théologiques. Le texte, puisant dans les explications homéliques de Grégoire le Grand, invite les fidèles à imiter le Christ. Certes, le monde est parsemé d'obstacles qui ne facilitent nullement l'adoption du chemin proposé par le Christ, mais à force d'adopter une attitude d'humilité qui doit caractériser tous les fidèles, nous participerons sans doute au bonheur dans l'Au-delà. Le rédacteur de cette harangue – une personne extrêmement cultivée et sage – nous a légué l'un des ouvrages les plus remarquables de la période árpádienne. L'importance de la mise en écrit de nos pensée est mise en valeur dans la partie *oblivio-memoria* qui clôt l'harangue. On ne peut pas déterminer avec certitude la paternité du texte. Aux années en question, le chancelier de Zagreb fut *magister Andreas*, responsable des documents émis. Il n'est donc pas illégitime de lui attribuer le texte. Nous devons également mentionner l'évêque, qui pouvait jouer un rôle indirect dans la confection de l'harangue : avoir choisi comme chancelier une personne aussi érudite que Andreas témoigne du caractère savant de l'évêque.

Keywords: arenga (introductory part of the document), chapter, foundation document, bishop of Zagreb Stephen the 2nd, Pope Gregory the Saint, 13th century